

Knjiga na državnim jaslama: zašto ne bi bila besplatna i svima dostupna?

Jedan model nekomercijalnog nakladništva

Krešimir Pintarić

Pisac, glavni urednik i voditelj projekta "Besplatne elektroničke knjige" Društva za promicanje književnosti na novim medijima
kresimirpintaric@gmail.com

Uvod

Društvo za promicanje književnosti na novim medijima (DPKM) neprofitna je organizacija koja već više od deset godina objavljuje besplatne elektroničke knjige. Projekt «Besplatne elektroničke knjige» pragmatični je odgovor na izazove postavljene pred hrvatsko izdavaštvo, nastao kao rezultat objektivnog sagledavanja okolnosti u kojima ono djeluje, te izgradnje modela poslovanja koji je tim okolnostima primjeren.

Nakladnička industrija u 90ima: dominacija „knjige za Ministarstvo“

Velika većina naslova hrvatskih autora u 90ima, bilo da je riječ o književnom, publicističkom, stručnom ili znanstvenom radu, bez novčane potpore Ministarstva kulture ne bi bila objavljena. Troškovi izdavanja knjige u nakladi od 400-500 primjeraka iznosili su 10.000-15.000 kuna, prosječna maloprodajna cijena knjige bila je 80-90 kuna, što je značilo kako bi nakladniku, u slučaju da uspije prodati i naplatiti cijelu nakladu, prihod iznosio nekih 25.000 kuna, odnosno da bi mogao računati na dobit od desetak tisuća kuna kojom bi se morali pokriti troškovi hladnog pogona.

Naravno, nije potrebno biti veteran hrvatske nakladničke scene da bi se došlo do zaključka kako je to bilo nemoguće poslanje, ponekad čak i u slučajevima kvalitetnih romanesknih ostvarenja, koja tradicionalno imaju najveći komercijalni potencijal, a kamoli u slučaju zbirke priča, pjesama ili eseja, dramska izdanja da i ne spominjemo. Budući da je Republika Hrvatska malo i plitko knjižno tržište, da je knjižarska mreža nerazvijena, da ne postoji sustavna podrška promicanju kulture čitanja (da navedemo samo neke od najvažnijih čimbenika djelatnih na polju knjiške industrije 90ih, ali isto tako i danas), nakladnici su se «preorijentali» na proizvodnju «knjiga za Ministarstvo», poslovni model koji samo marginalno računa na prodaju knjiga u knjižarskoj mreži, dakle individualnim kupcima, a prvenstveno se oslanja na dobivanje novčane potpore Ministarstva kulture, te otkup knjiga za javne knjižnice, bilo kroz natječaj već spomenutog Ministarstva, bilo izravno pojedinim javnim knjižnicama ili mrežama javnih knjižnica.

U takvim okolnostima, nakladnici su mogli računati da će svaki imalo zanimljiv naslov, a prije svega afirmiran autor i/ili nakladnik, dobiti 10.000-15.000 kuna potpore za objavljivanje, kao i otkup 100-200 primjeraka knjige za javne knjižnice, što

je barem još 10.000-20.000 kuna poreznih obveznika. Budući da je utjecaj prihoda od prodaje knjiga individualnim kupcima bio marginalan za sklapanje financijske konstrukcije za pojedini naslov, cijene knjiga bile su nerealno visoke, odnosno nisu formirane tržišno, već prilagođene najvećem i često jedinom kupcu na kojeg su nakladnici mogli računati – Ministarstvu kulture. Time se prodaja individualnim kupcima još više otežavala, a nakladnici su dodatno osnaživali svoju ovisnost o novčanim sredstvima Ministarstva. Uobičajena praksa koja je pokušavala ublažiti taj učinak na individualnog kupca bila su velika sniženja cijena nakon što bi naslov bio otkupljen za javne knjižnice, ali dotad bi prošli već mjeseci od objavljivanja, što znači da bi naslov imao ipak prihvatljiviju maloprodajnu cijenu odavno nakon izlaska iz fokusa one malobrojne čitateljske publike, onih malobrojnih stupaca kulture u dnevnim novinama i tjednicima, i na kraju krajeva, kad bi zainteresiranim čitateljima bio dostupan za posudbu u njihovim obližnjim javnim knjižnicama.

Iako uobičajeno izvan žiže interesa rasprava o stanju u hrvatskom nakladništvu, važno je naglasiti da je institucija autorskog honorara postojala gotovo isključivo u obliku autorskih primjeraka knjige, pa da čak nije bilo nimalo neuobičajeno da se u slučajevima kad nakladnik nije dobio potporu za objavljivanje, ili autor nije želio čekati sljedeći natječaj Ministarstva kulture, od autora tražio novac za objavljivanje knjige – čime su nakladnici bili u komotnoj situaciji da nemaju nikakav poslovni rizik, jer u cijeli taj «tržišni poduhvat» nisu ulagali niti kune vlastitih sredstava.

Sve navedeno za autora je značilo da ne može računati da će biti plaćen za svoj rad, niti da će njegovo djelo doći do čitateljske publike, iz čega slijedi da nije bilo narušeno samo normalno funkcioniranje nakladničke industrije, već da je i sama institucija književnosti bila narušena – nije dovoljno da se knjige pišu i objavljuju, one moraju i doći do svoje publike, moraju biti čitane.

Ni danas situacija u nakladničkoj industriji nije puno bolja, a neki će reći da je čak i gora. I možda su u pravu.

Neprofitna organizacija za nekomercijalno nakladništvo

Na takvom knjiškom tržištu, u društvu čiji srednjostrujaški mediji oblikuju antikulturnu i antiintelektualnu sliku svijeta, u državi u kojoj je knjižarska mreža svjetlosnim godinama udaljena od optimalnog funkcioniranja, jasno je da prava knjiška tržišna utakmica i pravo komercijalno nakladništvo, osim za mali postotak komercijalno iznimno potentnih naslova, ne može postojati, no poslovni model «knjiga za Ministarstvo» (danas je to još očiglednije nego tijekom 90ih) nije donio ništa dobro ni nakladnicima, ni knjižarskoj mreži, ni autorima, a ponajmanje čitateljskoj publici.

Budući da Ministarstvo kulture svake godine na račune nakladnika uplati nekoliko desetaka milijuna kuna poreznih obveznika, skupina zainteresiranih pojedinaca pokušala je osmisлити model u kojem bi se za te iste novce poreznih obveznika knjige učinile dostupnijima, i s obzirom na cijenu i s obzirom na distribuciju, a autorima osigurali honorari.

Društvo za promicanje književnosti na novim medijima, skraćeno DPKM, nevladina je udruga, osnovana u kolovozu 2000. godine, s ciljem promicanja književnosti na

novim medijima, prvenstveno na internetu, kao i promicanja književnosti među korisnicima novih medija i tehnologija, a projekt «Besplatne elektroničke knjige» pokušaj je ostvarivanja, jednog od mogućih, modela nekomercijalnog nakladništva.

Zašto model besplatnih elektroničkih knjiga?

Budući da početkom novog milenija u Hrvatskoj 600 tisuća ljudi koristi internet, a još polovica tog broja ima osiguran pristup, što zajedno iznosi gotovo milijun redovnih i povremenih korisnika, jasno je da internet nudi novi distribucijski kanal za književnost, kao i što je jasno da će se taj broj nužno povećavati i na kraju približiti broju korisnika telefonije ili gledatelja televizije. Desetak godina kasnije, ta brojka je blizu dva milijuna, odnosno oko 58% stanovništva starijeg od 15 godina. Istodobno, točnije 1. srpnja 2010. godine, Finska je proglasila pristup internetu temeljnim ljudskim pravom; nema sumnje kako je to trend koji će neminovno zahvatiti i ostatak razvijenog svijeta.

Kako je naplata sadržaja na internetu vrlo problematična (istraživanja pokazuju da većina korisnika interneta očekuje da sadržaji na internetu budu dostupni bez naknade) i da je sam model od početka bio mišljen kao nekomercijalan, bilo je jasno da će knjige na internetu morati biti besplatne, što se nije činilo nimalo problematičnim uz novčana sredstva koja je Ministarstvo kulture svake godine izdajalo za nakladništvo.

Također, od samog početka u model nekomercijalnog nakladništva bila je ugrađena mogućnost umrežavanja različitih projekata besplatnih elektroničkih knjiga, jer bi veći broj naslova privukao veći broj korisnika, što bi omogućilo i da se lakše nađu sponzori, a nakladnici bi imali jedinstvenu priliku oglašavati svoje naslove na mrežnom odredištu za koje mogu biti sigurni da je svaki njegov posjetitelj ujedno i zainteresirani čitatelj i time potencijalni kupac knjige.

Deset godina projekta «Besplatne elektroničke knjige»

Društvo za promicanje književnosti na novim medijima (DPKM) početkom 2001. godine pokrenulo je projekt «Besplatne elektroničke knjige». Mrežne stranice projekta (www.elektronickeknjige.com), kao i prvi naslov u okviru projekta, javno su predstavljani u sklopu osječčkog FAK-a održanog od 25. do 27. svibnja 2001. godine. Od tada je u okviru projekta objavljeno još 130 naslova.

Prvom fazom projekta bilo je predviđeno objavljivanje 20 besplatnih elektroničkih knjiga. Nakon završetka prve faze projekta, koncem 2004. godine, izvršena je evaluacija koja je bila polazište za osmišljavanje i planiranje druge faze. Za drugu fazu projekta odlučeno je da se, kao prvo, poveća broj objavljenih naslova na minimalno deset novih naslova godišnje, kao drugo, da se poveća broj naslova koji će biti dostupni samo u ovom obliku, i kao treće, da se pokrenu nove specijalizirane biblioteke. Osim toga, dodano je autorsko i naslovno kazalo kako bi se korisnicima olakšalo pronalaženje traženih naslova. U suradnji sa zagrebačkim DAF-om, 2007. godine pokrenuta je biblioteka «elektroDAF» u okviru koje se objavljuju klasici anarhizma, i to po jedan naslov godišnje.

Elektroničke knjige u okviru projekta osmišljene su kao izvorne elektroničke knjige, a ne samo tekstovi dostupni u PDF ili HTML formatu. Što se tiče sadržajne strane projekta, posebni naglasak je stavljen na autore mlađe i srednje generacije, kao i na najmlađe autore i njihove prvijenice, što znači da se u okviru projekta, za razliku od «Projekta Gutenberg» i sličnih projekata, objavljuju knjige zaštićene autorским pravima. Za te dvije skupine autora osmišljene su dvije posebne biblioteke, «Online» (u kojoj su objavljene knjige mnogih etabliranih hrvatskih književnika kao što su Stanko Andrić, Krešimir Bagić, Tomica Bajsić, Daša Drndić, Drago Glamuzina, Stjepan Gulin, Marinko Koščec, Sanja Lovrenčić, Irena Lukšić, Branko Maleš, Sonja Manojlović, Miroslav Mićanović, Josip Mlakić, Zvonimir Mrkonjić, Gordan Nuhanović, Jurica Pavičić, Robert Perišić, Sanja Pilić, Ivica Prtenjača, Damir Radić, Nenad Rizvanović, Roman Simić, Damir Šodan, Ivana Šojat Kuči, Neven Ušumović, Milko Valent i drugi) i «Mali rakun» (Ivana Bodrožić, Helena Burić, Dorta Jagić, Aleksandra Kardum, Franjo Nagulov, Branislav Oblučar, Marko Pogačar, Olja Savičević Ivančević i drugi).

U deset i pol godina projekta objavljena je 131 besplatna elektronička knjiga, u prosjeku gotovo 13 knjiga godišnje. Od 131 naslova, 31 su elektronički «originali», a 100 su reizdanja, od kojih je 66 rasprodano, a 34 još uvijek dostupno u tiskanom obliku. Od 131 naslova, 62 su pjesničke zbirke (47 posto) koje je čitalo više od 165 tisuća posjetitelja (31 posto), 48 romani i zbirke kratkih proza (37 posto) koje je čitalo više od 217 tisuća posjetitelja (41 posto), deset publicističkih naslova (osam posto) koje je čitalo više od 97 tisuća posjetitelja (19 posto), dvije drame (1,5 posto) koje je čitalo više od 20 tisuća posjetitelja (četiri posto), a devet preostalih naslova (eseji, teorija, književni prikazi...) (6,5 posto) čitalo je više od 25 tisuća posjetitelja (pet posto).

U istom razdoblju na mrežnim stranicama projekta bilo je više od milijun posjetitelja, što u prosjeku iznosi više od 100 tisuća godišnje. 131 besplatnu elektroničku knjigu čitalo je više od pola milijuna posjetitelja, točnije 526.294, što znači da je u prosjeku svaki naslov čitalo više od četiri tisuće posjetitelja. Najpopularniji naslov knjiga je Noama Chomskog «Mediji, propaganda i sistem» koja je skupila više od 60.000 čitatelja.

Zahvaljujući korištenju WWW tehnologija, projekt je globalno dostupan, a prema podacima poslužitelja, više od dvije trećine korisnika je s područja Republike Hrvatske (od čega je oko polovice iz Zagreba), oko četvrtine je iz regije, a ostatak je razasut po Europi, Sjevernoj Americi i Australiji.

Ukupni troškovi projekta iznosili su 379.000 kuna, a prikupljeni iz tri osnovna izvora: (1) financijske potpore Ureda za kulturu, šport i obrazovanje Grada Zagreba i Ministarstva kulture, u iznosu od 299.000 kuna; (2) donacije poslovnih subjekata, u iznosu od 32.000 kuna; (3) sponzorska sredstva poslovnih subjekata, u iznosu od 48.000 kuna. Od 299.000 kuna financijskih potpora, 180.000 projektu je dodijelio Grad Zagreb, a preostalih 119.000 Ministarstvo kulture.

Dakle, deset godina projekta «Besplatne elektroničke knjige» stajalo je porezne obveznike 299.000 kuna, a projekt im je na raspolaganje stavio 131 knjigu, od kojih je svaka u prosjeku čitana 4017 puta. To znači da je svaki objavljeni naslov porezne obveznike stajao 2282 kune, odnosno 57 lipa po čitatelju.

Sustavna institucionalna potpora nekomercijalnom nakladništvu

Iako je u deset godina postojanja projekta Ministarstvo kulture dalo 119.000 kuna potpore, dovoljno je znati kako isto Ministarstvo godišnje na potpore za objavljivanje knjiga potroši nekoliko desetaka milijuna kuna, te da su pojedini veliki nakladnici tijekom svih tih godina dobivali i milijun i više kuna godišnje kroz potpore i otkup knjiga, kako bi se zaključilo da je institucionalna potpora ovom modelu nekomercijalnog nakladništva bila zanemariva.

Ali što bi uopće značila sustavna institucionalna potpora nekomercijalnom nakladništvu? Prvo i najvažnije bilo bi da Ministarstvo kulture u natječaj za dodjelu potpora za objavljivanje knjige uvede dvije jasno razlučene kategorije naslova: komercijalni i nekomercijalni. Dok je razrada uvjeta za dodjelu potpora za komercijalne naslove već bila predmet mnogih rasprava, a vjerojatno će tako ostati i ubuduće, ovdje ćemo pokušati navesti tek najočiglednije uvjete koje bi jedan kvalitetan model nekomercijalnog nakladništva trebao zadovoljavati. Prije svega, na nakladniku bi bilo da odluči koji naslovi imaju komercijalni potencijal, a koji ne. Zbirke pjesama i eseja, kao i dramskih djela, očigledni su kandidati za nekomercijalne naslove.

Gledano s financijske strane, objavljivanje nekomercijalnog naslova podrazumijevalo bi da je u pitanju naslov koji neće biti prodavan, nego besplatno dostupan zainteresiranim čitateljima. To bi pak značilo da nakladnik u aplikaciji mora navesti točnu razradu svih troškova izrade i izvora financiranja takvog naslova, jer bi ta razrada, odnosno kvaliteta financijske konstrukcije, bila ujedno i vrlo važan kriterij, uz kvalitetu sadržaja naslova, za dodjelu sredstava. Gledano s tehničke strane, sudionik natječaja morao bi osigurati besplatnu dostupnost naslova u najmanje tri računalna formata i na najmanje deset godina, odnosno trajnu dostupnost i to: (1) kao besplatnu online knjigu, globalno i trenutno dostupnu za čitanje svakome tko posjeduje uređaj s pristupom internetu (stolna računala, prijenosna računala, tablet računala, pametni telefoni...); (2) kao besplatnu knjigu u PDF-u za sve one koji iz bilo kojeg razloga ne mogu ili ne žele čitati knjigu na ekranu (iako je za pretpostaviti da će takvih biti sve manje kako tehnologija elektroničkog papira bude sve razvijenija i raširenija, a samim time kvalitetnija i pristupačnija); (3) kao besplatnu knjigu u ePub formatu za sve one koji imaju čitače elektroničkih knjiga i koji žele imati knjigu u trajnom vlasništvu, bilo da su u pitanju pojedinci ili ustanove, prije svega razni tipovi knjižnica, a posebice javne knjižnice, čime bi se osigurala dostupnost nekomercijalnih naslova i nakon isteka desetogodišnjeg izdavačkog ugovora. Povrh toga, za one koji žele čitati nekomercijalne naslove u tiskanom obliku, potrebno je osigurati mogućnost izrade papirnatih knjige kroz uslugu tiska na zahtjev.

Svaki od ova tri računalna formata ima svojih prednosti i nedostataka, ali bi ovdje možda bilo jedino važno naglasiti kako bi se na taj način vjerojatno vrlo brzo stvorila kritična količina kvalitetnih naslova u ePub formatu, a ako bi većina čitatelja mogla pronaći barem 15-20 zanimljivih i besplatnih ePub naslova, to bi im već bio ekonomski opravdan razlog za kupnju čitača elektroničkih knjiga, budući da bi ih koštao otprilike koliko i kupnja 15-20 naslova u tiskanom obliku. Jednom kad bi posjedovali čitač, za pretpostaviti je da bi onda i kupovali elektroničke knjige, čime bi se dao veliki poticaj za razvoj hrvatskog elektroničkog nakladništva, s relativno skromnim sredstvima poreznih obveznika.

Zaključak

Kada govorimo o hrvatskom nakladništvu, činjenice su, između ostalog, da je Republika Hrvatska malo i plitko knjižno tržište, da je knjižarska mreža nerazvijena, da ne postoji sustavna podrška promicanju kulture čitanja i da je, shodno tome, veliku većinu naslova tekuće domaće književne, stručne i znanstvene produkcije, kao i prijevodne literature, nemoguće objaviti bez financijske potpore Ministarstva kulture. Priznavajući te činjenice, jedini primjereni zaključak jest da je za naslove koji su kulturno vrijedni, ali nisu komercijalno isplativi, potrebno razviti model nekomercijalnog nakladništva koji bi bio nadziran i financiran od strane Ministarstva kulture, a na korist svim zainteresiranim čitateljima, prvenstveno građanima Republike Hrvatske, dakle poreznim obveznicima koji zapravo financiraju Ministarstvo kulture, ali i svima onima izvan državnih granica koji razumiju hrvatski štokavski standard. Povratno, takav model nekomercijalnog nakladništva mogao bi biti, kroz ponudu kvalitetnih besplatnih naslova u ePub formatu, veliki poticaj i za daljnji razvoj komercijalnog hrvatskog elektroničkog nakladništva.

Literatura

15% Hrvata ima pametni telefon. Net.hr. (15.11.2011.) <http://www.net.hr/tehnoklik/15-hrvata-ima-pametni-telefon>

GfK: Pristup internetu ima gotovo milijun stanovnika u Hrvatskoj. Banka.hr. (23.1.2001.) <http://www.bankamagazine.hr/default.aspx?TabId=102&View=Details&ItemID=42972>

Potpura knjizi 2006. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2006. [http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202006/Potpura_odobreno_06%20\(2\).pdf](http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202006/Potpura_odobreno_06%20(2).pdf)

Potpura knjizi 2007. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2007. http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%202007/Potpura_knjizi_2007.pdf

Potpura knjizi 2008. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2008. http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202008.%20godini/potpura%202008_08_04_2008.pdf

Potpura knjizi 2009. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2009. http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202009.%20godini/Potpura_knjizi_2009.pdf

Potpura knjizi 2010. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2010. <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20za%202010/potpura%20knjizi%202010%20doc.pdf>

Potpura knjizi 2011. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske. 2011. <http://www.min-kulture.hr/userdocsimages/odobreni%20programi%20u%202011.%20godini/Potpura%20izdavanju%20knjiga%2029.04.2011.pdf>

Raste informatička pismenost u Hrvatskoj: Internet koristi 58% građana starijih od 15 godina! GfK Croatia. 2010. http://www.gfk.hr/public_relations/press/press_articles/007232/index.hr.html